

УДК 58(092)

І.К. КУДРЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, Тімірязєвська, 1

ВНЕСОК МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА У РОЗВИТОК БОТАНІКИ

У статті, присвяченій 200-річчю з дня народження Михайла Максимовича, висвітлено становлення його як ботаніка, вплив ученого на розвиток цієї науки. Наведено наукові роботи з різних розділів ботаніки, які дотепер не втратили своєї актуальності. Показана роль Михайла Максимовича у створенні Київського ботанічного саду при Київському університеті.

У 2004 р. виповнюється 200 років з дня народження Михайла Олександровича Максимовича – видатної постаті як в українській, так і в російській науці, ботаніка, історика, філолога, археолога, етнографа.

Народився М.О. Максимович 15 вересня 1804 р. на хуторі Тимківщина на Полтавщині. З самого дитинства Михайло Максимович цікавився рослинами. З вступом до Новгород-Сіверської гімназії його захоплення ботанікою зростає, і він вивчає місцеву флору із захопленням фахівця. Проте повністю талант ботаніка розкрився у Михайла Максимовича під час його навчання у Московському університеті. По його закінченні упродовж десяти років він працював тут спочатку ад'юнктом, а потім професором. Саме у цей період учений опублікував свої перші праці з ботаніки, де вже намічається розподіл єдиної на той час науки ботаніки на систематику, мор-

Михайло Максимович у молоді роки

фологію, фізіологію, екологію рослин. Дивує глибина досліджень та поетичність і образність його мови при описах суто наукових питань. Так, зародок насінини він порівнює з дитиною, яка спокійно спочиває у колісці. Володіння аудиторією давалось йому легко, бо він доступно і натхненно розкривав найскладніші наукові теми. Тому цілком зрозуміло, чому так полюбили відвідувати його лекції студенти.

У 1821 році М. Максимович, крім вивчення місцевої

флори, разом з ад'юнктом Московського університету Л.Ф. Гольдбахом часто відвідував відомий ботанічний сад в Горенках, де познайомився з видатним ботаніком Ф.Б. Фішером.

Вже у 18 років він зрозумів важливість вирощування рослин за межами їх природного ареалу для їх детального вивчення як фахівцями, так і студентами. Тому особливу увагу М. Максимович завжди приділяв колекціям рослин у ботанічних садах, де можна вивчати особливості їхнього росту і розвитку.

Професор Г.Ф. Гофман

На формування М. Максимовича як ботаніка вплинули такі відомі на той час учені, як професори Г.Ф. Гофман і Ф.Б. Фішер. Перший високо оцінив поєднання організаційних здібностей і таланту ботаніка у студента М. Максимовича і рекомендував його для нагляду за університетським ботанічним садом, де вирощувалися рослини для вправ студентів. У 1821 р. вийшла перша друкована праця М. Максимовича "К чему служат листья растений" [3]. У травні 1823 р. з'явилась його друга праця – "О системе растительного царства" [4], а 30 червня він склав усі екзамени і зі ступенем кандидата закінчив Московський університет.

У 1824 і 1825 роках М. Максимович за дорученням університетської ради здійснив екскурсію по Московській губернії з метою вивчення її природних багатств, насамперед флори. Список зібраних рослин і подорожні замітки були надруковані у 1825 р. у журналі Московського університету "Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических". З того часу розпочалось його плідне співробітництво з цим журналом, в якому він опублікував більшість своїх ботанічних праць. Того ж року у цьому журналі були опубліковані ще дві його великі праці – "Нечто об оплодотворении растений" [5] і – "Нечто о естественной системе растительного царства" [6], в якій

Професор Ф.Б. Фішер

молодий учений проаналізував наукову монографію Касселя.

М. Максимович викладав господарчу ботаніку і садівництво у сільськогосподарській школі, а також ботаніку – в університетському благородному пансіоні і Московській комерційній практичній академії. Викладацька робота спонукала його до написання підручника "Ботаника для юношества" [7].

Відмінні відгуки про роботу М. Максимовича як наглядача за ботанічним садом у студентські роки не були забуті і у лютому 1826 р. йому запропонували допомагати професору Г.Ф. Гофману в керуванні університетським ботанічним садом. Після смерті професора його було призначено завідувачем ботанічного саду, в якому він і жив. Крім того, М. Максимовичу доручили викладати в університеті загальний курс природознавства і демонструвати живі рослини з курсу ботаніки. Набутий досвід згодом став йому у пригоді при організації ботанічного саду при Київському університеті.

Робота у ботанічному саду допомагала йому при визначенні флористичного складу різних географічних місць. Будучи вже досвідченим флористом, він у 1826 р. складає "Каталог диких растений в Дмитриевском уезде Курской губернии" [8], "Список растений московской флоры" [10], "Цветоводство подробное, или Флора" [11] і

публікує більш спеціалізовану у систематичному плані наукову працю, присвячену аналізу книги Де Кандолля "Рассуждения о семействе крестоцветных растений" [9].

Після смерті Г.Ф. Гофмана звільнилась посада завідувача кафедри ботаніки. Без сумніву її мав очолити М. Максимович, але для цього йому потрібно було мати вчений ступінь магістра. Тому на початку 1827 р. він склав магістерські экзамени. Однак це забрало багато сил. Він почав хворіти і щоб поправити здоров'я виїхав на деякий час в Україну [2].

1827 р. був для молодого вченого важливим, оскільки крім успішно захищеної дисертації "О системе растительного царства" [16], побачили світ чотири його праці, які охоплювали різні розділи ботаніки: "Замечания о венчике" [12], "Уродливые плоды на черемухе" [13], "Жизнь растений" [14], "Образование поростов мхов и папоротников" [15]. Вже із назв можна бачити, якими різноплановими були його інтереси.

У зв'язку з тим, що 1827/28 рр. кафедру ботаніки очолив І.О. Двигубський, який з природничих наук найбільше цікавився фізикою і був водночас обраний ректором університету, а фактично кафедрою керував М.О. Максимович, часу для проведення наукової роботи у молодого вченого було обмаль [1]. Однак незважаючи на це у 1828 р. ним було опубліковано дев'ять наукових праць: "Описание Линнеевой системы" [17], "Четыре области растительного царства" [18], "О разделении поростов на порядки" [19], "О Диатомях" [20], "О превращении тычинок в пестики и пестиков в тычинки" [22], "Основание ботаники. Ч.1. Органология растений" [23], "Список многолетних оранжевых и тепличных растений ботанического сада при Московском университете" [24], Того ж року він публікує розгорнутий відгук на п'яти сторінках на книгу Д. Шелехова "Существенные правила плодопеременного сельского хозяйства" [25].

Питання, які порушував у своїх творах Михайло Максимович, часто випереджали

тогочасний рівень науки. Так, він на 100 років раніше за М.М. Гришка вивчав стать рослин коноплі, результати досліджень були викладені у статті "Семена мужской и женской конопли" [21].

У своїх працях з ботаніки Михайло Максимович не обмежувався констатацією фактів, а глибоко їх аналізував, дотримуючись діалектичних поглядів. Хоча критики вважали його погляди близькими до філософії Шеллінга, проте у своїй ґрунтовній праці "Основание ботаники" [23], він надає перевагу дослідю. У своїй магістерській дисертації "О системах растительного царства" [16], М. Максимович стверджує, що природу ми знаємо а posteriori, і критикує Окена. На відміну від останнього, який розглядав теорію як самопізнання, Максимович відстоював думку про те, що теорія – це узагальнення даних дослідю.

Під впливом професора Ф.Б. Фішера вчений узагальнює та доповнює свої основні ботанічні положення у працях "Нечто о значении и превращении частей цветка" [26], "Систематика растений" [27], "О жизни растений" [28]. Як підсумкові праці ранніх робіт у 1833 р. опубліковано "Обозрение органологии растений" [30] та "Историческое изложение системы растительного царства" [29]. В останній простежується філогенетичний підхід у систематиці. М. Максимович, прагнучи до синтезу біології і шеллінґіанської натурфілософії, став одним із перших учених-еволюціоністів Росії. Він розглядав природу як живу, цілу, здатну до саморозвитку. Йому були притаманні еволюційні ідеї, що знайшло відображення в останніх його наукових працях, особливо в "Роздумах про природу", опублікованій у 1833 р. Ця книга поставила його в один ряд з видатними філософами Росії.

М. Максимович також розробив наукову термінологію. Такі поширені нині терміни, як особина, розтруб, біб, стручок, міжклітинники і багато інших, запропоновані саме ним [2].

Фасад червоного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Своє навчання М. Максимович розпочав на словесному відділенні Московського університету, тому не дивно, що у травні 1834 р. його було призначено ординарним професором російської словесності і деканом першого відділу філософського факультету новоствореного Київського університету. З часом діапазон інтересів видатного ученого розширився.

М. Максимович був знайомий з видатними діячами російської та української культури. О.С. Пушкін, М.В. Гоголь, М.С. Щепкін та інші вважали його своїм другом. Він також товаришував з В.А. Жуковським, О.С. Грибосдовим, листувався з І.П. Котляревським та Г.Ф. Квіткою-Основ'яненком.

Меморіальна дошка на фасаді червоного корпусу КНУ імені Тараса Шевченка

Різномісність і творча обдарованість М. Максимовича, вільне володіння давніми й сучасними мовами, глибокі знання майже всіх природничих дисциплін і їх філософське осмислення вражали його сучасників. Тому не дивно, що саме йому випала честь стати організатором і першим ректором Київського університету св. Володимира, офіційно відкритого 15 липня 1834 року. Заняття розпочалися у вересні того ж року з урочистої промови ректора університету М. Максимовича перед викладачами і студентами. В яскравому, натхненному виступі вчений накреслив завдання і грандіозні перспективи новоствореної фортеці науки.

Завдяки його енергії було створено ботанічний сад при Київському університеті. Саме М. Максимович запровадив основні напрями досліджень у Ботанічному саду, які і досі не втратили своєї актуальності. Набутий ним досвід керівництва ботанічним садом у Московському університеті допоміг йому при скла данні плану колекційних насаджень для вправ студентів. І дотепер Ботанічний сад при Київському університеті виконує функцію, яку було намічено М. Максимовичем, а саме – готує кваліфікованих фахівців-ботаніків.

Незважаючи на брак часу, стан здоров'я, який з кожним роком погіршувався, Михайло Олександрович знаходив сили для робіт з організації Ботанічного саду. Він входив в усі нюанси побудови колекцій, був членом майже всіх комісій, які тоді створювались з приводу закладання ботанічного саду. Треба віддати належне Михайлу Максимовичу, що з усіх напрямів науки, якими він займався, найбільший внесок він зробив у галузі систематики рослин, а його визначення наукової вартості ботанічних бібліотек та гербаріїв вважається найдосконалішим.

Надмірна праця на посаді ректора і професора на новій для нього кафедрі остаточно підірвала здоров'я вченого. У грудні 1835 р. він складає з себе обов'язки ректора. У квітні 1841 р., на 36-му році життя, М.О. Максимович вийшов на пенсію, купив

біля с. Прохорівка садибу "Михайлова Го-
ра", де і провів свої останні роки.

22 листопада 1873 р. Михайла Макси-
мовича не стало. Він залишив по собі ве-
лику духовну і наукову спадщину, яка і
досі є джерелом натхнення для багатьох
учених, а питання, порушені в його пра-
цях, і досі зберегли свою актуальність.
Більшість робіт з природознавства напи-
сані Михайлом Максимовичем у московсь-
кий період його життя. Зі зрілістю прий-
шло до нього філософське осмислення на-
укових фактів, а поетична, обдарована
натура надихнула його поринути в етно-
графічні дослідження, результатом яких
стало опублікування відомих збірок укра-
їнських пісень.

Діяльність М. Максимовича була високо
оцінена – він був почесним професором ба-
гатьох російських та європейських універси-
тетів, членом низки наукових товариств.
Нині важко визначити, ким Михайло Олек-
сандрович був більше – природничником,
філософом, істориком, етнографом, археоло-
гом, проте головне, що він залишився у па-
м'яті сучасників як непересічна особистість,
науковець, громадський діяч.

1. Білокінь І.П. Михайло Олександрович Макси-
мович // Ботан. журн. – 1954а. – 11, № 3. – С. 120-
125.

2. Білокінь І.П. Михайло Олександрович Макси-
мович // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту. – 1954б. –
Т. 13, вип. 4. – С. 219-265.

3. Максимович М.А. К чему служат листья
растений // Новый магазин естественной исто-
рии, физики, химии и сведений экономических. –
1821. – Ч. 2, № 2. – С. 35-38.

4. Максимович М.А. О системе растительного
царства // Новый магазин естественной истории,
физики, химии и сведений экономических. – 1823. –
Ч. 2, № 1. – С. 3-58.

5. Максимович М.А. Нечто о естественной систе-
ме растительного царства. По поводу книги Кас-
селя // Новый магазин естественной истории, фи-
зики, химии и сведений экономических. – 1825. –
Ч. 1, № 2. – 28 с.

6. Максимович М.А. Нечто об оплодотворении
растений // Новый магазин естественной исто-

рии, физики, химии и сведений экономических. –
1825. – Ч. 2, № 1. – С. 239-256.

7. Максимович М.А. Ботаника для юношества //
Телескоп. – 1826. – Ч. 7. – С. 270-272.

8. Максимович М.А. Каталог диких растений в
Дмитриевском уезде Курской губернии. – Моск-
ва, 1826. – 16 с.

9. Максимович М.А. Рассуждения о семействе
крестоцветных растений Де Кандиля. Пер. с фран-
цузского Троицкого // Московский телеграф. –
1826. – № 20. – С. 275-288.

10. Максимович М.А. Список растений Московс-
кой флоры // Новый магазин естественной исто-
рии, физики, химии и сведений экономических. –
1826. – Ч. 2, № 3. – С. 6-23.

11. Максимович М.А. Цветоводство подробное, или
Флора // Московский телеграф. – 1826. – № 11. –
С. 13-38.

12. Максимович М.А. Замечания о венчике //
Новый магазин естественной истории, физики,
химии и сведений экономических. – 1827. – Ч. 2,
№ 1. – С. 57-59.

13. Максимович М.А. Уродливые плоды на чере-
мухе // Новый магазин естественной истории, фи-
зики, химии и сведений экономических. – 1827. –
Ч. 2, № 1. – С. 59-61.

14. Максимович М.А. Жизнь растений // Новый
магазин естественной истории, физики, химии и све-
дений экономических. – 1827. – Ч. 2, № 4. – С. 161-170.

15. Максимович М.А. Образование поростов
мхов и папоротников // Новый магазин естест-
венной истории, физики, химии и сведений эконо-
мических. – 1827. – Ч. 3, № 4. – С. 155-177.

16. Максимович М.А. О системе растительного
царства. – Москва, 1827. – 79 с.

17. Максимович М.А. Описание Линнеевой систе-
мы // Московский телеграф. – 1828. – № 3. – 325 с.

18. Максимович М.А. Четыре области расти-
тельного царства // Новый магазин естественной
истории, физики, химии и сведений экономических.
– 1828. – Ч. 1, № 2. – С. 135-142.

19. Максимович М.А. О разделении поростов
на порядки // Новый магазин естественной исто-
рии, физики, химии и сведений экономических. –
1828. – Ч. 1, № 3. – С. 250-260.

20. Максимович М.А. О Диатомях // Новый ма-
газин естественной истории, физики, химии и све-
дений экономических. – 1828. – Ч. 2, № 1. – С. 17-18.

21. Максимович М.А. Семена мужской и жен-
ской конопли // Новый магазин естественной исто-
рии, физики, химии и сведений экономических. –
1828. – Ч. 2, № 1. – С. 36-63.

22. Максимович М.А. О превращении тычинок в пестики и пестиков в тычинки // Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических. – 1828. – Ч. 2, № 3. – С. 204–207.

23. Максимович М.А. Основание ботаники. Ч. 1. Органология растений. – Москва, 1828. – 130 с.

24. Максимович М.А. Список многолетних оранжерейных и тепличных растений ботанического сада при Московском университете. – Москва, 1828. – 35 с.

25. Максимович М.А. Существенные правила плодопеременного сельского хозяйства. Рецензия на Д. Шелехова // Московский телеграф. – 1828. – № 5. – С. 216–221.

26. Максимович М.А. Нечто о значении и превращении частей цветка // Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических. – 1830. – Ч. 1, № 4. – С. 295–297.

27. Максимович М.А. Систематика растений. – Москва, 1831. – 60 с.

28. Максимович М.А. О жизни растений // Северные цветы. – 1832. – № 1. – С. 187.

29. Максимович М.А. Исторические изложения системы растительного царства // Уч. зап. Моск. ун-та. – 1833. – № 1. – С. 23–50.

30. Максимович М.А. Обзорение органологии растений. – Москва, 1833. – 24 с.

Рекомендував до друку В.І. Мельник

І.К. Кудренко

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

ВКЛАД МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА В РАЗВИТТЯ БОТАНИКИ

В статье, посвященной 200-летию Михаила Максимовича, освещено становление его как ботаника, влияние ученого на развитие этой науки. Приведены научные труды по различным разделам ботаники, которые до сих пор не утратили своей актуальности. Показана роль Михаила Максимовича в создании Ботанического сада при Киевском университете.

I.K. Kudrenko

M.M. Grishko National Botanical Gardens, National
Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

THE CONTRIBUTION OF MICHAEL MAXIMOVICH IN DEVELOPMENT OF BOTANY

In the article is described formation Michail Maximovich as a known botanist and his contribution to development of this science. The scientific works which are given, are devoted to development of different sections of botany and have not lost an importance now. The role of Michail Maximovich to create the Botanical Garden at the Kyiv University is shown.